

УДК 373.3.091.32:811.161.2

АКТИВІЗАЦІЯ ПІЗНАВАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ УЧНІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ НА УРОКАХ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Форостюк Т.В.

Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет
імені Григорія Сковороди

У статті висвітлюються особливості активізації пізнавальної діяльності учнів початкової школи на уроках української мови. Проаналізовано теоретичні основи здійснення активізації в сучасній школі, зокрема на уроках української мови. Вивчено й узагальнено нагромаджений досвід вирішення проблеми й обґрунтовано перспективні шляхи його використання в сучасній початковій школі. Виділено педагогічні умови, які впливають на активізацію пізнавальної діяльності молодших школярів на уроках української мови. З'ясовано, що процес навчання має здійснюватись із максимальним урахуванням інтересів і можливостей дитини. А внутрішнім джерелом пізнавальної активності має бути пізнавальна потреба, тобто потреба у вивченні рідної мови. Акцентується увага на важливості вироблення в учнів умінь і навичок комунікативно виправдано користуватися засобами мови в різних життєвих ситуаціях. Доведено, що пізнавальна активність розвивається в процесі діяльності та впливає на її якість. Запропоновано ефективні шляхи вирішення проблеми.

Ключові слова: активізація пізнавальної діяльності, пізнавальна активність, молодші школярі, початкова школа, навчальний процес, українська мова.

Постановка проблеми. Початкова школа потребує ефективних методів та прийомів навчання, які сприятимуть активізації пізнавальної діяльності учнів, а особливо в процесі вивчення рідної мови. А інтерес до навчання є рушійною силою, адже процес навчання має здійснюватись із максимальним урахуванням інтересів і можливостей дитини. А внутрішнім джерелом пізнавальної активності має бути пізнавальна потреба, тобто потреба у вивченні рідної мови. Пізнавальна активність розвивається в процесі діяльності та впливає на її якість. Дослідження доводять, що там, де ведеться систематична робота над розвитком мовлення, над формуванням мовно-мовленнєвої компетентності, виникає позитивне ставлення до навчання. Адже шлях боротьби за високу успішність, а відповідно активність, лежить передусім через мовну культуру. Відомо, що курс української мови – важливий складник загального змісту початкової освіти, оскільки він є не лише окремим предметом, а й основним засобом опанування інших навчальних дисциплін. А його головна мета полягає у формуванні комунікативної компетентності учнів, тобто у здатності успішно користуватися мовою в процесі спілкування та вирішення життєво важливих завдань [2, с. 68]. До того ж важливим є вироблення пізнавальної потреби, тобто внутрішнього бажання вивчати українську мову, а відтак уміння вчитися з інтересом. Саме тому проблема активізації пізнавальної діяльності учнів початкової школи на уроках української мови є актуальною.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз сучасної науково-методичної літератури свідчить, що проблема є актуальною, а тому була в полі зору багатьох науковців. Зокрема, психологічний аспект проблеми розглядали Л. С. Виготський, О. М. Леонт'єв, Н. О. Менчинська, С. Л. Рубінштейн, Д. Б. Богоявленська, Н. Ф. Талізін та інші. Педагогічний аспект проблеми досліджували І. Я. Лернер, Ю. К. Бабанський, Г. І. Шукіна, М. М. Скоткін, О. Я. Савченко, Т. І. Шамова та інші. Проблема розвитку пізнавальної активності розкрита в багатьох дисертаційних досліджен-

нях, серед них роботи В. П. Корнеєва, В. І. Лозової, В. І. Смагіна, В. Д. Пиличука, Т. І. Шамової, В. Ф. Шморгуна, Л. В. Скуратівського, Н. О. Бойко, М. С. Антонюк, А. П. Каніщенко та ін.

Питання розвитку вмінь і навичок як засобу активізації учнів вивчали Є. І. Бойко, П. Я. Гальперін, К. Д. Ушинський, Д. Б. Ельконін та інші. Методи навчання, які сприяють активізації, досліджували М. М. Скоткін, А. М. Алексюк, І. Я. Лернер та ін. Проблемність навчання, що сприяє активізації, була в полі зору М. І. Махмутова, О. М. Матюшкіна, Н. Г. Дайрі та ін. Розробили структуру рівнів пізнавальної активності, описали критерії діагностики сформованості пізнавальної активності та проаналізували її сутність такі науковці: Т. І. Шамова, Г. І. Шукіна, М. С. Антонюк, Л. М. Павська, Ф. А. Ахматов, А. П. Каніщенко та ін. Отже, ця проблема є важливою, а тому потребує подальшого дослідження.

Мета написання статті. Нашим завданням є висвітлення теоретичних основ активізації пізнавальної діяльності учнів початкової школи на уроках української мови.

Виклад основного матеріалу. Проблема активізації пізнавальної діяльності учнів є надзвичайно важливою, оскільки є необхідність у модернізації шкільної мовної освіти, зокрема і початкової, бо вона є базовим курсом для формування вмінь і навичок, початковою ланкою у вивченні рідної мови. А пояснюється це тим, що останнім часом спостерігається розрив між змістом освіти й рівнем мовленнєвого розвитку учнів. До того ж новою метою шкільної мовної освіти є формування й удосконалення вмінь і навичок учнів щодо володіння рідною мовою в усіх сферах і видах мовленнєвої діяльності. Також важливо, що набуті в початкових класах мовленнєві вміння є основою успішного навчання та великою мірою зумовлюють успішність майбутньої професійної діяльності дорослої людини [2, с. 69]. Сьогодні школа чекає на вчителя, який не стоїть над учнем, а спілкується й діє спільно з ним, уміє організувати діалог, дискусію, застосовує інтерактивні методи, володіє засобами підтри-

манья уваги й працездатності класу, створює належні умови для саморозвитку, самопізнання та навчання з інтересом [4, с. 3]. Перед початковою мовною освітою постала проблема забезпечити усвідомлення учнями комунікативної функції мови, навчити користуватися мовою як засобом спілкування [2, с. 71]. На уроках української мови мають формуватися й розвиватися такі ключові компетентності: комунікативна, соціальна, загальнокультурна, уміння вчитись. Щоб сформувавши комунікативну компетентність, тобто здатність і готовність до спілкування з іншими людьми, треба забезпечити оволодіння мовою як засобом спілкування, а також різними видами мовленнєвої діяльності, а саме: аудіюванням, говорінням, читанням, письмом. Сформована соціальна компетентність – це здатність діяти за правилами в різних ситуаціях. Сформувати загальнокультурну компетентність у процесі навчання української мови – це забезпечити формування моральних якостей, толерантної поведінки, ознайомлення з культурною спадщиною українського народу. А здатність учнів організувати й контролювати свою навчальну діяльність – це сформована компетентність уміння вчитись [2, с. 104-105]. Основними ж завданнями початкового курсу української мови є формування в учнів позитивної мотивації до вивчення мови, уміння вчитися, комунікативних умінь; розвиток видів мовленнєвої діяльності (слухання, говоріння, читання, письма); соціокультурний розвиток особистості [2, с. 106].

Науковці зазначають, що мовленнєвими навичками спілкування повинні оволодіти насамперед майбутні вчителі, яким доведеться формувати ці вміння в учнів, інакше процес навчання не буде успішним. Учитель початкової школи має бути творчою особистістю, здатною розвиватися й адаптуватися в соціумі. А ще, на думку вчених, повинен мати такі характеристики: рішучість, активність, ініціативність, комунікабельність, відповідальність, уміння аналізувати й здійснювати самоконтроль, впевненість у собі, уміння формувати дитячий колектив і працювати в ньому [2, с. 173].

Чимало проблем і завдань стоїть нині перед учителем початкової школи у зв'язку із реформуванням сучасної освіти. І чи не найбільша турбота – піднести викладання української мови на якісно новий рівень, посилити практичну сторону у вивченні цього предмета. На жаль, часто всі намагання педагога залишаються безрезультатними, бо відсутній інтерес до навчання. А тому головним завданням на сучасному етапі реформування процесу навчання рідної мови є виховання потреби у вивченні української мови, розвитку інтересу до навчання, вироблення вміння і навичок комунікативно виправдано користуватися мовними засобами в різних життєвих ситуаціях, а також здійснення навчально-виховного процесу в атмосфері взаємодії, приязні, емоційної співдружності [3, с. 15]. Саме тому проблема активізації пізнавальної діяльності школярів належить до найбільш актуальних у сучасній дидактиці й методиці вивчення окремих предметів. У дослідженнях науковців принцип активності трактується як основний принцип навчання. Звертається увага на те, що всі інші дидактичні принципи можуть функціонувати тільки на осно-

ві запровадження принципу активності, який є показником рівня реалізації принципів навчання. До того ж пізнавальна активність є якісною характеристикою пізнавальної діяльності. У більшості наукових джерел пізнавальна активність трактується як прагнення до набуття знань. Майстерність учителя полягає в тому, щоб в основу навчання покласти це цінне новоутворення, збудити жадобу до знань. Тобто, враховуючи прагнення до знань, вирішити другий, не менш важливий аспект проблеми – це потреба в навчанні як діяльності, у процесі якої і задовольняється пізнавальна активність. На думку Г. Л. Шукіної, пізнавальна активність школяра – це інтегральна властивість особистості, яка інтенсивно формується в шкільні роки й впливає на весь процес навчальної діяльності. Це і передумова, і результат розвитку школяра; це й мета, засіб і результат активізації навчально-виховного процесу [5]. Науковець наголошує, що пізнавальна діяльність – особлива, адже суб'єктом її є учень, що формується. І від того, яким буде навчальний процес – активним чи пасивним – залежить кінцевий результат. Процес навчання може мати репродуктивний характер, тобто, це коли не відбуваються зміни у свідомості школяра, здійснюється заучування почутого й прочитаного без свідомого осмислювання змісту. Або ж відбувається в умовах самостійного пошуку, творчості. При цьому знання проходять інший шлях: через думку, волю й саму особистість у цілому. Діяльність учнів не повинна зводитися до самого слухання вчителя й відтворення почутого, а включати спостереження над фактами мови, осмислення й зіставлення, застосування знань на практиці. Тобто, у залежності від характеру пізнавальної діяльності розрізняють три рівні самостійності: репродуктивний, частково-пошуковий, дослідницький. У деяких роботах називається ще й четвертий рівень – репродуктивно-варіативний. А ще вчені зробили висновок, що пізнавальна активність є передумовою та результатом розвитку школяра. А тому завданням учителя є пробудити в кожного учня пізнавальну активність, допитливість, прагнення мислити, робити самостійні висновки. А для цього недостатньо цікавих пізнавальних запитань учителя, треба, щоб і в самих учнів виникали запитання, щоб вони самі вміли запитувати про невідоме. Про це говорили видатні педагоги: А. Дістервег, К. Д. Ушинський, В. О. Сухомлинський. Вони вважали, що в запитаннях учнів виявляються пізнавальні потреби, природні нахили й здібності. В. О. Сухомлинський писав: «Добивайтесь того, щоб учні ваші побачили, відчули незрозуміле – щоб перед ними постало питання, якщо вам удалося цього досягти – маєте половину успіху... Адже запитання збуджують бажання знати» [7, с. 454]. Науковці вважають, що не всяка інформація може зацікавити, а насамперед та, у якій є елемент новизни. Звичайно, саме вона викликає орієнтовно-дослідницьку діяльність учнів. У процесі розумового розвитку дитину захоплює та стає об'єктом інтересу те, що вже доступно для неї, але не стало ще звичним, добре відомим. Тобто, пізнавальна активність нерозривно пов'язана з розумовим розвитком, знання – необхідна умова мислення й активізації. Але треба сформувати в учнів умін-

ня навчатися. Тоді буде свідомість, саморегуляція в процесі навчання. Результати дослідження свідчать, що важливою умовою, що забезпечує активізацію, є удосконалення навчальних можливостей учнів. Для цього треба навчити учнів застосовувати прийоми розумової діяльності й методи самостійного здобування знань, виховувати готовність займатися навчальною діяльністю, розвивати пам'ять, мислення, самостійність. І що, на нашу думку, найголовніше – закласти базу всього навчання, тобто сприяти формуванню вмінь, знань, навичок із рідної мови, розвивати мовлення учнів. Адже сучасний підхід до навчання мови визначається як основною функцією мови – бути найважливішим засобом спілкування, так і замовленням суспільства – сформувати активну особистість, якій притаманна справжня культура спілкування в різних видах мовленнєвої діяльності, яка володіє способами самовираження рідною мовою. Тому необхідно озброїти учнів ефективними методами й прийомами роботи, сформувати вміння організувати й контролювати власну діяльність. Адже навчити учнів учитися – це виробити вміння організувати себе. Практика доводить, що ключ до успіху – у самоорганізації особистості. Ця ж ідея простежується в концепції Ельконіна–Давидова: у молодшому шкільному віці через спеціально побудоване навчання в дитини формуються здібності до самовдосконалення, саморозвитку, самопізнання. Науковці вважають, що дитина за час навчання в молодших класах повинна набути «вміння навчатися» [6, с. 40]. Важливо переконати учня, що все позитивне й негативне залежить лише від нього, від рівня його свідомості, від умінь планувати життя. Треба «відкривати», керувати й зацікавлювати кожного учня, виходячи з індивідуальних особливостей. Цікавою для дітей є та робота, яку гарно вміють робити. Дослідження показали, що інтерес викликає сам процес оволодіння знаннями, якщо це буде доступним, цікавим і зрозумілим. Щоб оволодіти вміннями вчитися треба: розвивати свою увагу, пам'ять, мовлення, знати, як оволодіти матеріалом; усвідомити, що знання потрібні; уміти організувати себе; постійно повторювати вивчений матеріал, намагатися дізнатися більше, ніж дає вчитель [1, с. 19]. До того ж необхідно враховувати універсальну умову: суб'єкт, що розвивається, має включатися в активну діяльність і спілкування. Це пояснюється тим, що учень у навчальному процесі не лише суб'єкт, а й об'єкт власного учіння. Науковці стверджують, що низький рівень активності – результат того, що учень є лише пасивним об'єктом.

Науковці вважають, що до прийомів, які ставлять учнів в активну позицію, слід віднести такі навчальні ситуації: які спонукають учнів ставити запитання вчителю, однокласникам; у яких учень має захищати свою думку; активна допомога товаришеві; виконання завдань, які потребують додаткової літератури; виконання пошукових завдань; самоперевірка виконаних робіт.

До того ж пізнавальна активність є показником ефективності уроку з мови. З метою активізації пізнавальної діяльності учнів і удосконалення навчального процесу слід: використовувати

частково-пошуковий метод, евристичну бесіду, метод проблемного викладу матеріалу, дослідницький; частіше застосовувати ефективні прийоми, зокрема, аналіз, конструювання, синтез, порівняння, узагальнення, систематизація, різні види розборів; проводити нестандартні уроки, а саме: уроки у формі гри, змагання, казки, інтегровані заняття; практикувати взаємоперевірку робіт, рецензування відповідей, творчих завдань; пропагувати проведення диктантів, виконання творчих, цікавих вправ із елементами гри, задання на здогадку, самооцінку відповіді, застосовувати наочність. У початкових класах широко використовуються ігрові прийоми, які відповідають принципу «граючись – навчаємо» [4, с. 10]. До того ж перевірені на практиці є ігри-змагання типу «Хто більше?», «Хто швидше?», «Хто краще?». Елементи змагання, внесені в методику проведення вправи, активізують і зацікавлюють дітей. А найпродуктивнішими інтерактивними технологіями є такі: мозковий штурм, метод ПРЕС, метод проектів, метод гронування (асоціативний куц), мікрофон, акваріум [4, с. 9]. Адже значну роль в активізації навчання відіграє цікавість матеріалу, самого викладання. Дослідження доводять, що запам'ятовується та привертає увагу найкраще те, що підкріплюється інтересом. Учитель має використовувати цікавість як ключ до дитячої уваги. Адже пізнавальний інтерес – інструмент пошуків навчального процесу. Аналіз літератури дав можливість виділити умови, за яких навчальний процес буде результативним, а педагогічні дії вчителя, спрямовані на активізацію пізнавальної діяльності учнів, дієвими: організувати таке навчання, щоб кожен учень активно залучався в процес пошуку нових знань; урізноманітнювати види роботи на уроці та форми занять; розвивати інтерес до навчання; проводити роботу над формуванням пізнавальної потреби; удосконалювати навчальні можливості учнів; перетворити учня на співавтора уроку; систематично використовувати частково-пошуковий, дослідницький, метод спостереження; практикувати ефективні прийоми (аналіз, синтез, порівняння, узагальнення тощо); підтримувати мікроклімат уроку, сприяти створенню позитивної атмосфери навчання, утвердженню у школярів пізнавальної та комунікативної мотивації; удосконалювати зміст навчального матеріалу та урізноманітнювати форми роботи; використовувати фронтальну, індивідуальну, групову, колективну форми, а також роботу в парах змінного характеру; залучати учнів до творчої діяльності; забезпечити систематичний контроль та самоконтроль. Пізнавальна активність значно зростає, якщо забезпечити оптимальне співвідношення навчання з творчими можливостями школярів. Творче спрямування в навчальному процесі сприяє розвитку розумової активності, що впливає на об'єм знань, формування вмінь і навичок, а як результат – підвищується рівень пізнавальної активності.

Висновки. Тобто, ми з'ясували, що проблема має теоретичну базу. Але питання активізації пізнавальної діяльності учнів на уроках української мови потребує наступного розгляду.

Список літератури:

1. Аверин Н. А. Как научить учиться / Н. А. Аверин, Е. С. Львов. – К.: О-во «Знание» УРСР, 1988. – 48 с.
2. Бібік Н. М. Формування предметних компетентностей в учнів початкової школи: монографія / Н. М. Бібік, М. С. Вашуленко, В. О. Мартиненко – К.: Педагогічна думка, 2014.– 346 с.
3. Дичківська І. М. Інноваційні педагогічні технології: Навчальний посібник / І. М. Дичківська. – К.: Академвидав, 2004. – 352 с.
4. Методика навчання української мови в початковій школі: навчально-методичний посібник для студентів вищих навчальних закладів / За наук. ред. М. С. Вашуленка. – К.: Літера ЛТД, 2010. – 364 с.
5. Методологические и теоретические проблемы активизации учебно-познавательной деятельности в свете реформы школы: Межвуз. сб. науч. тр. / Ленингр. гос. пед. ин-т им. А.И.Герцена; [Редкол.: Г. И. Щукина (отв. ред.) и др.]. – Л.: ЛГПИ, 1986. – 172 с.
6. Освітні технології: навч.-метод. посібн. / О. М. Пехота, А. З. Кіктенко, О. М. Любарська та ін.; за ред. О. М. Пехоти. – К.: Видавництво А.С.К., 2003. – 255 с.
7. Сухомлинський В. О. Вибрані твори у 5 т. – Т. 2. – К.: Рад. шк., 1976. – 670 с.

Форостюк Т.В.

Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет
імені Григорія Сковороди

АКТИВИЗАЦИЯ ПОЗНАВАТЕЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ УЧАЩИХСЯ НАЧАЛЬНОЙ ШКОЛЫ НА УРОКАХ УКРАИНСКОГО ЯЗЫКА

Аннотация

В статье освещаются особенности активизации познавательной деятельности учащихся начальной школы на уроках украинского языка. Проанализированы теоретические основы осуществления активизации в современной школе, в частности на уроках украинского языка. Изучен и обобщен накопленный опыт решения проблемы и обоснованы перспективные пути его использования в современной начальной школе. Выделены педагогические условия, влияющие на активизацию познавательной деятельности младших школьников на уроках украинского языка. Выяснено, что процесс обучения должен осуществляться с максимальным учетом интересов и возможностей ребенка. А внутренним источником познавательной активности должна быть познавательная потребность, то есть потребность в изучении родного языка. Акцентируется внимание на важности выработки у учащихся умений и навыков коммуникативно оправданно пользоваться средствами языка в разных жизненных ситуациях. Доказано, что познавательная активность развивается в процессе деятельности и влияет на ее качество. Предложены эффективные пути решения проблемы.

Ключевые слова: активизация познавательной деятельности, познавательная активность, младшие школьники, начальная школа, учебный процесс, украинская речь.

Forostyuk T.V.

Pereiaslav-Khmelnytsky Hryhorii Skovoroda State Pedagogical University

ACTIVATION OF COGNITIVE ACTIVITY OF ELEMENTARY SCHOOL STUDENTS AT THE LESSONS OF THE UKRAINIAN LANGUAGE

Summary

The article highlights the features of cognitive activity of elementary school students at the Ukrainian lessons. The theoretical basis for the implementation of revitalization in the modern school has been analyzed especially in the Ukrainian language classes. The accumulated experience in solving this problem has been studied and summarized and promising ways of its use in modern elementary school have been proved. The pedagogical conditions that influence the activation of cognitive activity of younger pupils at the lessons of Ukrainian have been highlighted. It was found out that the learning process should be carried out with maximum considering the interests of the child. And an internal source of cognitive activity should be cognitive need, the need for learning the native language. The attention is focused on the importance of making students' communicative skills to use means of language justified in different situations. It has been proved that cognitive activity develops in the process of action and affects its quality. The effective ways to solve the problem have been proposed.

Keywords: activation of cognitive activity, cognitive activity, younger students, primary school, the educational process, the Ukrainian language.